

denkers

Charles Taylor

Ger Groot &
Guido Vanheeswijck (red.)

Klement | Polis

Inhoud

Inleiding	9
HOOFDSTUK 1	
Charles Taylor, een denker van het midden	13
<i>Stijn Latré en Guido Vanheeswijck</i>	
Taylors filosofische stijl	16
Hermeneutische filosofie	18
Taal en kunst	22
Godsdienst	25
Een denker van verzoening	28
HOOFDSTUK 2	
Niets gaat ooit verloren	31
<i>Stijn Latré en Guido Vanheeswijck</i>	
Politiek en vervreemding	34
Hegel en de hedendaagse filosofie	38
Subtielere woorden	41
HOOFDSTUK 3	
Het goede en het ik	45
<i>Ger Groot</i>	
Het goede	46
Zelfontplooiing	48
Sterke waarderingen	50
Ontologisch gewicht	52
Cogito	55
De mens een absolutum	57
Alledaagsheid	60
Discipline en wetenschap	62
Sigaar uit eigen doos	65
Agapè	67

HOOFDSTUK 4	
Taylor en Nietzsche	71
<i>Michiel Meijer</i>	
Theïstische en atheïstische bronnen	73
Nietzsches uitdaging	76
Nihilisme	79
Taylor's perspectief	84
HOOFDSTUK 5	
Taylor's plaats binnen de alternatieve seculariseringstheze	87
<i>Guido Vanheeswijck en Stijn Latré</i>	
Klassieke versus alternatieve seculariseringstheze	89
Löwith versus Blumenberg	91
Gauchet versus Taylor	94
Hamlet zonder prins	98
HOOFDSTUK 6	
Charles Taylor en het zigzag-parcours van de westerse secularisering	103
<i>Guido Vanheeswijck en Stijn Latré</i>	
Secularisering en religie in de sociale leefwereld	106
Goddelijke transcendentie en onthecht subject	109
Van het nova- naar het supernova-effect	111
Een persoonlijke bekentenis	115
Othello	117
Neo-nietzscheanen	120
HOOFDSTUK 7	
Tussen Scylla en Charybdis	123
<i>Theo de Wit</i>	
De armoede van de 'negatieve vrijheid'	126
Liberaal communitarisme: een precisering	129
Nationalisme, patriotisme en moderniteit	132
De 'roep om eigenheid'	135
De logica van de volkssoevereiniteit	137
Jakobijns-republikeinse interne uitsluiting en Rousseaus 'Volonté Générale'	140
Interne uitsluiting en de nationalistische utopie	143

HOOFDSTUK 8	
My way	147
<i>Theo de Wit</i>	
Erkenning, identiteit, authenticiteit	149
Politiek van gelijke waardigheid en politiek van verschil	151
De uitgangspunten van een seculiere democratie	155
Drie kanttekeningen	158
De staat en het publieke domein	161
Authenticiteit: de erfenissen van de Romantiek	163
HOOFDSTUK 9	
Betrokken spreken	167
<i>Martha Claeys</i>	
Twee epistemologische perspectieven	168
Parallele taaldiscoursen	171
Menselijke betekenis	173
Taylors verwijt jegens de naturalisten	178
HOOFDSTUK 10	
Een plek voor subtiele taal	181
<i>Martha Claeys</i>	
Filosofie en subtiele taal	183
Geen relativisme	187
Een open einde: onvermijdelijke onvolledigheid	190
Is subtiele taal in de filosofie nodig?	193
HOOFDSTUK 11	
Taylors ontologische onzekerheid	197
<i>Michiel Meijer</i>	
<i>Ontology</i> : geen vastomlijnde betekenis van concepten	198
Het 'werkelijke' ontologische probleem	200
Alledaagse en wetenschappelijke taal	204
<i>Ethics and Ontology</i> : tegen het naturalisme	207
Onzekerheid	209
Het realisme herwonnen	211
Het venijn in de staart	214

HOOFDSTUK 12

Oosterse spiritualiteit in het immanente kader	219
<i>André van der Braak</i>	
Het verhaal rondom secularisering	220
De opkomst van oosterse spiritualiteit	223
Drie kampen binnen het immanente kader	225
Authenticiteit	228
Het collectieve religieuze leven	230
Sigla van werken van Charles Taylor	233
Selectieve bibliografie	235
Werken van Taylor	235
Werken over Taylor	236
Personalia	239

Inleiding

Het denken van Charles Taylor vertrekt vanuit één centrale uitdaging: hoe kunnen we de moderne westerse cultuur in kaart brengen, zonder te vervallen in de extremen van eenzijdige bewieroking ('onze cultuur is superieur') of uitzichtloos doemdenken ('de ondergang van het Avondland')? Voor beide visies zijn argumenten aan te voeren. In zijn boek *De malaise van de moderniteit*, een bundeling van radiotoespraken uit 1991, reikte Taylor de pessimisten er een paar van aan. Oude waarden en zekerheden gaan teloor. Het hedendaagse individualisme dreigt te verzanden in narcistisch egocentrisme. De opkomst van de instrumentele rationaliteit maakt mensen tot radertjes in een betekenisloze machine. In de verbrokkelde samenleving weten burgers nauwelijks nog vorm te geven aan hun politieke wil.

Maar niet voor niets knipoogde Taylor met de titel van dit boek naar de zeventiende-eeuwse denker en mathematicus Pascal en diens beroemde uitspraken over *grandeur et misère de l'homme*. 'De grootheid van de mens bestaat daarin dat hij van zichzelf weet dat hij ellendig is,' schrijft hij bijvoorbeeld in zijn *Pensées*, de *Gedachten* waarin de talloze invallen die hij tijdens zijn leven had genoteerd gebundeld werden.¹ Op dezelfde manier bestaat de grootheid van de moderniteit, zo lijkt Taylor te suggereren, in de grootheid waarmee zij op haar eigen malaise kan terugbuigen en in haar angst en beklemming ook de bevrijding kan zien die de hedendaagse mens gemaakt heeft tot wat hij is.

Het individualisme heeft hem losgemaakt uit knellende verbanden en de mogelijkheid geschonken richting te geven aan zijn eigen leven. Dankzij zijn instrumentele rationaliteit heeft hij ziekte, pijn, gebrek en onrecht in verregaande mate weten terug te dringen. Zijn kennis is groter dan ooit en ook al biedt de wereld soms een lelijk aanzicht, armoede, analfabetisme, honger en ongelijkheid zijn teruggedrongen in een mate die de wereldgeschiedenis nooit heeft gekend.

¹ Blaise Pascal, *Gedachten*, vert. Frank de Graaff, Boom, Amsterdam, 2009, p. 43.

De vraag hoe we de moderne westerse cultuur kunnen evalueren verdient dan ook een genuanceerd antwoord, aldus Taylor. Hij distantiëert zich van zowel de aanhangers als de criticasters van de moderne cultuur van zelfbeschikking. Beiden hebben nauwelijks oog voor het morele ideaal van authenticiteit dat achter de moderne drang naar autonomie schuilgaat. De cultuur die daarvan het gevolg is geweest, mag met triviaal amusement, stampvoetende behoeftenbevrediging en een soms stuitende onverschilligheid dan niet altijd ideaal ogen, het morele ideaal waaruit ze voortsproot is daarmee nog niet gediskwalificeerd. Daarom wil Taylor 'herstelwerkzaamheden' uitvoeren om het verborgen morele ideaal van authenticiteit achter de min of meer ontaarde praktijken in de westerse cultuur opnieuw zichtbaar te maken en deze vanuit haar eigen inspiratiebronnen te bekritisieren.

Rond deze centrale bekommernis ontplooit het denken van Taylor zich in een ongewoon grote veelzijdigheid. Zijn interesse gaat uit naar ongeveer alle facetten van de moderniteit. Hij publiceert op het gebied van de psychologie en de antropologie, de kennis- en wetenschapsleer, de taal filosofie, de godsdienstfilosofie, de geschiedenis van het denken en, uiteraard, de sociale en politieke theorie. Daarbij laat hij zich zowel door de Angelsaksische als door de continentale filosofische tradities inspireren. Hij stelt ingewikkelde epistemologische vragen aan de orde (bijvoorbeeld de geldigheid van transcendentale argumenten), maar ook concrete politieke vraagstukken (over de verhouding tussen collectieve en individuele grondrechten), gaat in de godsdienstfilosofie op zoek naar alternatieve verklaringen voor de secularisering en wil als taal filosoof aan de hand van een romantische taaltheorie subjectiviteit en objectiviteit met elkaar verbinden.

Al deze afzonderlijke probleemgebieden hangen in het denken van Taylor nauw met elkaar samen en in zijn geschriften legt hij dan ook voortdurend verbanden tussen onderwerpen, auteurs en discussies die op het eerste gezicht weinig met elkaar gemeen lijken te hebben. Zoals de Amerikaanse filosoof Richard Rorty ooit opmerkte, wil hij tegelijk sociaal-democratisch politicus, gelovig christen, historicus van de wijsbegeerte en lezer van Rilke zijn. Met grote eruditie, een scherp oog voor de grote lijn en een heldere stijl brengt Taylor heel deze veelkleurigheid samen in een coherente filosofische visie op wat in de moderniteit zo vaak verwarrend en tegenstrijdig lijkt.

Daarbij schuwt Taylor extreme standpunten en polemische eenzijdigheid – hoe verleidelijk de sirenenzang van de compromisloze radicaliteit ook mag zijn. In Taylors denken is de wereld nooit zwart-wit en zijn er maar weinig gedachten die niet op een of andere manier het overwegen

waard zijn. In elke discussie gaat Taylor uitermate genuanceerd te werk. Voortdurend maakt hij subtiële onderscheidingen om in zijn betoog zoveel mogelijk structuur aan te brengen en uiteenlopende domeinen met elkaar in verband te brengen. Dat leidt echter nooit tot een voor-elk-wat-wils-filosofie, in een nacht waarin (naar het woord van Hegel, over wie hij een grote studie schreef) alle katjes grauw zijn. Subtiliteit en *fairness* leiden bij hem nooit tot karakterloosheid. Integendeel, in het huidige filosofische debat over wat Nietzsche 'nut en nadeel van de moderniteit' had kunnen noemen, neemt hij een duidelijke positie in, die hem tot een van de meest toonaangevende denkers van dit moment heeft gemaakt.

Subtiel als hij zelf is, vraagt Taylor ook om subtiliteit wanneer men de rode draad wil reconstrueren door het gediversifieerde landschap van zijn denken heen. Daarom volgen wij de ontwikkelingsgang van zijn oeuvre in dit boek op de voet. In het eerste hoofdstuk geven Stijn Latré en Guido Vanheeswijck een beknopte schets van Taylors leven en werk en onderscheiden zij de grote lijnen die hij op de verschillende filosofische domeinen waarop hij actief is heeft uitgetekend. Omdat Taylor bekend staat als een van de meest vooraanstaande specialisten in het denken van Hegel en deze in zijn denken duidelijke sporen heeft nagelaten, gaan zij in het tweede hoofdstuk na wat deze invloed precies voor Taylor betekend heeft.

Internationale beroemdheid verkreeg Taylor echter pas met het verschijnen van zijn grote studie *Bronnen van het zelf* in 1989. Zoals Ger Groot in het derde hoofdstuk laat zien, is het grootste deel van het boek gewijd aan de vraag waar de opvattingen die wij koesteren over onszelf als menselijk wezen eigenlijk vandaan komen. Taylor stelt zich die vraag omdat hij deze opvattingen verantwoordelijk acht voor de typisch moderne visie op ethiek en moraal, waarbij het 'ik' beschouwd wordt als de bron van alle waarden. Hoe problematisch dat is, wordt duidelijk in dit hoofdstuk en het daaropvolgende, waarin Michiel Meijer Taylors visie op identiteit vergelijkt met die van Friedrich Nietzsche, een van Taylors voornaamste *sparring partners*.

Pas laat in zijn loopbaan begint Taylor uitdrukkelijk te schrijven over het vraagstuk van religie en secularisering. In het vijfde hoofdstuk schetsen Stijn Latré en Guido Vanheeswijck een algemeen beeld van het fenomeen secularisering, waarin het werk van Taylor wordt gesitueerd tegen de achtergrond van seculariseringstheorieën als die van Max Weber, Hans Blumenberg en Karl Löwith en vergeleken wordt met de benadering van Marcel Gauchet. In het daaropvolgende hoofdstuk schetsen zij de grote lijnen van het tweede opus magnum van Taylor, *Een seculiere tijd*.

Daarna introduceert Theo de Wit het politiek-filosofische werk van Taylor in hoofdstuk 7. Eerst schetst hij de contouren van Taylors genuanceerde positie als een vorm van liberaal communitarisme dat het liberalisme niet afwijst, maar wel de tekortkomingen ervan wil amenderen. Vervolgens gaat hij in hoofdstuk 8 expliciet in op Taylors behandeling van een van de meest actuele thema's van vandaag: wat dienen we te verstaan onder identiteit en erkenning in een seculiere democratie?

Om te midden van al deze uiteenlopende posities op diverse terreinen (antropologie, godsdienstfilosofie, ethiek, politieke filosofie) een eigen stem te laten klinken is er, zo meent Taylor, behoefte aan 'subtiële talen', een term die hij voor het eerst gebruikt in *Bronnen van het zelfen* ontleent aan de romantici. In zijn latere geschriften refereert hij voortdurend aan de noodzaak daarvan, echter zonder dat concept verder uit te werken. Pas in 2016 brengt hij in *The Language Animal (Het taaldier)* zijn – voorheen over talloze geschriften verspreide – ideeën over taal en taalfilosofie in één geheel samen. Martha Claeys gaat in hoofdstuk 9 allereerst in op de noodzaak van een dergelijk 'subtieler' spreken, om in hoofdstuk 10 een schets te geven van Taylors antwoord daarop.

In *The Language Animal* blijven we echter nog in het ongewisse betreffende het ontologisch statuut van deze subtiële talen. Kunnen we in woorden de werkelijkheid raken of blijven we opgesloten in de taalspelen die we zelf construeren? Die vraag trachtte Taylor te beantwoorden in *Het realisme herwonnen*, een boek dat hij samen met de (onlangs overleden) filosoof Hubert Dreyfus in 2015 publiceerde. Over het precaire ontologische statuut van onze filosofische en ethische uitspraken en de antwoorden die Dreyfus en Taylor in dit voorlaatste boek presenteren, handelt de bijdrage van Michiel Meijer in hoofdstuk 11.

Als 'uitsmijter' is er de bijdrage van André van der Braak. Omdat Taylors werk uitsluitend de westerse cultuur betreft maar hij tegelijk kleine uitstapjes maakt richting boeddhisme en herhaaldelijk beweert dat zijn westerse ideeëngeschiedenis moet worden aangevuld met opvattingen uit andere culturen (*multiple modernities*), neemt Van der Braak ons in hoofdstuk 12 mee op een eerste verkenning van mogelijke verbanden tussen Taylors opvattingen en de oosterse filosofie.

Ger Groot
Guido Vanheeswijck

Taylor en Nietzsche

Michiel Meijer

In zijn hele oeuvre koppelt Charles Taylor een nauwkeurige diagnose van de westerse cultuur steeds weer aan een geëngageerde strijd voor de waarde van het menselijk bestaan. De afgelopen twee decennia heeft hij zich vooral met de secularisering beziggehouden. Ook in deze periode is zijn aandacht voor de menselijke zoektocht naar vervulling centraal blijven staan, maar ze lijkt nu een specifieke invulling te hebben gekregen. De Australische politiek filosoof Ruth Abbey wees al vroeg op deze ontwikkeling als reactie op Taylors Gifford-lezingen uit 1998-99 over William James, waarin men al de aanzetten daartoe ziet: 'Wat in zijn eerdere werken enkel wordt gesuggereerd krijgt een meer centrale plaats in zijn denken over secularisering', aldus Abbey: 'een visie op de menselijke natuur die de mens voorstelt als voortdurend gericht op het transcendente, vanuit een permanent verlangen om het al-te-menselijke te overstijgen.'¹

Wie enigszins bekend is met Taylors werk zal zich hier nauwelijks over verbazen. In *Bronnen van het zelf* kondigt hij immers al aan zijn 'hoop' op de joods-christelijke belofte van een 'goddelijke bevestiging van het menselijke' grondiger uit te werken.² Dat gebeurt uiteindelijk in *Een seculiere tijd*, dat bijna twintig jaar later verschijnt. Toch is er tot op vandaag grote onenigheid over de filosofische implicaties van Taylors gerichtheid op transcendentie en zijn zogenaamd theïsme. Voor velen blijft het immers onduidelijk welk cultuurfilosofisch standpunt hij daarbij precies inneemt. De aanleiding tot deze discussie is een spraakmakende passage uit *Bronnen van het zelf*, waarin Taylor niet alleen beweert dat het naturalistische humanisme in verschillende opzichten

¹ Ruth Abbey, *Charles Taylor*, Acumen, Teddington, 2000, p. 212.

² SS 521/BZ 672.

tekortschiet, maar ook dat 'het potentieel van een zeker theïstisch perspectief onvergelijkelijk groter is'.³

Opnieuw anticipeert Abbey op dit debat wanneer ze opmerkt dat de latere Taylor zich argumentatief gezien in een andere situatie bevindt dan voorheen:

[...] in eerdere teksten wijst hij op de algemeen menselijke ervaring dat sterk gewaardeerde waarden hun oorsprong hebben in iets dat fundamenteeler is dan individuele keuze. Maar dit wordt gepresenteerd als deel van zijn 'best account' van de morele ervaring, en als iets dat onjuist zou kunnen zijn. De latere suggestie dat we het antropocentrisme achter ons moeten laten lijkt niet dezelfde ontologische status te hebben als in eerder werk.⁴

Wanneer Taylor zijn perspectief inderdaad gaandeweg heeft verbreed, zou men zijn cultuurfilosofische positie in *Bronnen van het zelf* gemakkelijk kunnen gelijkstellen aan zijn theïstische overtuigingen als katholiek denker. Dit is dan ook een vrij gangbare interpretatie, vaak geformuleerd als het verwijt dat Taylor ófwel wil terugkeren naar een achterhaald platonisme, ófwel probeert de christelijke God zijn filosofie binnen te smokkelen. Hoewel sommige commentatoren zich meer dan andere storen aan Taylors katholicisme is er duidelijk geen consensus over het soort theïsme dat hij voorstaat. De beschrijvingen variëren van de vaststelling dat Taylor 'aangenaam niet-prekerig' en 'zeer bescheiden' is tot opruiende praat over 'zijn reden om de joods-christelijke religie aan ons op te dringen'.⁵

Tegen deze achtergrond wil ik Taylors zogenaamd theïstische uitgangspunt in *Bronnen van het zelf* proberen te verhelderen in het licht van zijn opmerkelijke verhouding tot het denken van Friedrich Nietzsche. Eerst ga ik in op de centrale rol van Nietzsche in Taylors verklaring van het verschil tussen theïstische en niet-theïstische morele bronnen. Dan laat ik zien hoe weinig aandacht Taylor schenkt aan een van de kernthema's van Nietzsches denken: het nihilisme. Ten slotte keer ik terug naar de vraag wat dit ons leert over Taylors eigen standpunt.

3 SS 518/BZ 668.

4 Abbey, *Charles Taylor*, p. 212.

5 Bernard Williams, 'Republican and Galilean: Review of *Sources of the Self*', in: *The New York Review of Books* 37 (1990), p. 45; Quentin Skinner, 'Who Are "We"? Ambiguities of the Modern Self', in: *Inquiry* 34 (1991), p. 149.